

МОДИФІКАЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ

У РОЗМОВНІЙ МОВІ

Олена ГАВРИШ (Київ, Україна)

Стаття розглядає варіативність диференційних ознак приголосних фонем сучасної німецької мови у розмовному стилі під впливом комбінаторно-позиційних чинників, просодичної структури мовленнєвого повідомлення та його комунікативної динаміки. Увагу зосереджено на виявленні факторів, які в найбільшій мірі сприяють звуковим модифікаціям, і факторів, які не призводять до втрати фонемами їх характерних ознак.

Ключові слова: *розмовна мова, вимовна норма, алофонічна варіативність, повний/неповний тип реалізації, кількісні та якісні характеристики приголосних фонем, сегментні/супraseгментні одиниці.*

The article analyses the variability of differential signs of consonant phonemes of modern German in conversational style, influenced by combinatorial and positional factors, prosodic structure of speech message and its communicative dynamics. The attention is focused on determining factors that facilitate sound modifications as well as factors that don't lead to the situation when phonemes lose their specific features.

Key words: *conversational language, standard pronunciation, allophonic variability, complete/incomplete type of realization, quantitative and qualitative characteristics of consonant phonemes, segmental/suprasegmental units.*

Сучасні експериментально-фонетичні дослідження приділяють велику увагу аналізу мовленнєвої діяльності людини в процесі комунікації. У мовленнєвому потоці реалізується значно більше ознак, ніж їх містить фонема. Поряд з фонологічно релевантними ознаками можна виділити й фонологічно нерелевантні, але вони несуть певне соціально-нормативне навантаження і є неминучими з точки зору антропофоніки.

Якщо раніше аналіз реалізації звукових сегментів проводився переважно на матеріалі підготовленого читання літературних текстів, то сьогодні виникає необхідність дослідження реалізації фонем і їх алофонів в текстах різних функціональних стилів. Такий підхід дозволяє встановити різницю між різними стилями вже на фонематичному рівні як за характером модифікацій звуків, так і за кількістю «відхилень» від стандартної вимовної норми в окремих комунікативних ситуаціях.

Значну увагу мовознавців привертає дослідження німецької розмовної мови, оскільки останнім часом сфера її реалізації помітно розширюється, спостерігається певне злиття німецької літературної і розмовної мов, що дозволяє говорити про «демократизацію» літературної вимовної норми.

Розмовна мова – це не просто стиль, а й особливий тип реалізації мови, який функціонує в різних ситуаціях спілкування. В лінгвістичній літературі можна виділити такі основні ознаки розмовної мови, як:

- монологічний, але частіше діалогічний характер;
- ситуативна обумовленість й автоматизованість;
- спонтанність;
- неофіційність;
- невимушеність;
- спрямованість на співрозмовника;
- певна стилістична недбалість [3: 49].

В розмовній мові спостерігається більша варіативність фонетичних характеристик, ніж це дозволяється теоретичним описанням. Невимушений стиль розмовної мови веде до збільшення асимілятивного впливу звукових сегментів, кількісної та якісної редукції голосних й ослаблення артикуляції приголосних звуків. Однак, незважаючи на істотні звукові зміни, сприйняття мовленнєвого повідомлення не порушується, оскільки носій мови компенсує недостатню фонетичну інформацію

залученням даних про інші характеристики повідомлення, зокрема, сприйняття загального змісту, а також за допомогою екстралінгвістичного контексту.

На реалізацію звукових сегментів у розмовній мові впливають:

1. комбінаторно-позиційні чинники;
2. комунікативна динаміка мовленнєвого повідомлення;
3. його просодична структура.

Розглянемо кожний з цих параметрів.

1. Внаслідок коартикуляції звуків, у мовленнєвому потоці постійно взаємодіють процеси інерції та випередження артикуляційних рухів. [2: 46]. Асимілятивні явища, які виникають під впливом коартикуляції обумовлюють значну алофонічну варіативність, але не приводять до виникнення фонемних протиставлень і, як наслідок, не порушують сприйняття повідомлення. Так у складах, які містять декілька зімкнено-вибухових приголосних спостерігається ослаблення змички у першого приголосного /le**b**t/, а також помітне скорочення його довготи; в дистрибуції з голосними й шиплячими приголосними глухі зімкнено-вибухові [p], [k] набувають фрикативного відтінку: /ich hab**b**'s doch/ – [iç havs dox]. Спірантизації підлягають також дзвінкі консонанти [b], [g] в інтервокальній позиції: /a**b**er/ – [a:ver], після сонорних приголосних [l], [r]:

/hal**b**e/ – [halve] та між двома компонентами фонетичного слова або синтагми: /hab ich/ – [ha:viç]. В розмовній мові має місце повне випадіння глухого передньоязикового [t]. Особливо часто це явище спостерігається в дистрибуції з передньоязиковими сонантами [l], [n] і шиплячими: /hålt**t**/ – [hElst], /ent**t**steht/ – [En]te:t]. Зазначені звукові модифікації, однак, не впливають на сприйняття змісту мовленнєвого повідомлення, а служать скоріше підтвердженням тенденції до неповної реалізації сегментних одиниць в сучасній вимовній нормі.

Глухі спіранти набувають у розмовній мові певної дзвінкості, а дзвінки, навпаки, глухості. Крім того, під впливом комбінаторно-позиційних чинників спостерігається вокалізація спірантів, внаслідок чого вони реалізуються як напівголосні. Дзвінкість характерна переважно для інтервокальної позиції:

/Straße/ – [ʃtra:ze], /was er/ – [vaz er]. На стиках морфем фіксується повна асиміляція за глухістю дзвінких щілинних консонантів: /Absicht/, /Abendjournal/, /und so/, що суперечить німецькій орфоепічній нормі. При прискоренні темпу можлива заміна алофону [ç] на дзвінкий [j]: /bisschen/ – [bisjen]. Глухий фрикативний [h] в дистрибуції з двома дзвінкими консонантами, в інтервокальній позиції і в суфіксах -heit/-haft підлягає випадінню: /woher/, /wohin/, /Freiheit/.

Однією з особливостей розмовної мови є вокалізація фонему [ɪ] в службових словах після довгих голосних фонем й дифтонгів: /ma:l sehen/ –

[ma ze:n]. Також вокалізацію фонему [ɪ] і навіть її елізію (випадіння) викликає наступний спірант [s]: /damals/ – [da:ma:s]; /sollst/ – [zost]. При зміні моторики мовлення можлива подвійна асиміляція фонему /l/ в сталих сполученнях: /ich danke vielmals/ – [fi:mas].

Для німецької розмовної мови характерна реалізація фонему [r] за допомогою фрикативного [ʀ] та вокалізованого алофона [ɐ]. Набір позицій для цих алофонів значно ширший, ніж у літературній мові. Слід зазначити, що типовий для стандартної вимовної норми сонорний вібрант [R] поступово зникає у повсякденному спілкуванні і залишається практично сценічною нормою. Щодо передньоязикового [r], то цей варіант реалізації характерний лише для окремих діалектів, зокрема баварського, а на сцені протягом останнього десятиріччя практично не використовується (за виключенням оперного співу).

Носові фонему [m], [ŋ] характеризуються відносною стабільністю у мовленнєвому потоці, однак для передньоязикового сонанта [n] сильною позицією, де виявляються всі його диференційні ознаки, є лише початкова позиція у складі та слові. В інших випадках – на морфемних стиках, на стиках слів у синтагмі та в абсолютному кінці слова – цей приголосний підлягає асиміляції. Так, наприклад, в дистрибуції з наступними губними він уподібнюється губному [m], а під впливом задньоязикових приголосних сам стає [ŋ]: /gehen wir/ – [ge:m:vi:α], /anpacken/ – [ampakŋ], /man kommt/ – [maŋ komt]. Аналіз реалізації кінцевих складів /en/, /em/ у розмовній мові показав повну редукацію голосного /e/. Це явище також притаманне й сучасній

літературній вимовній нормі, однак в розмовній мові має місце елізія сонатного складу та злиття решти з кореневою морфемою: /legen/ – [le:ɡɐ], /gelbem/ – [ɡelbm] [4: 13-14].

2. Комунікативна динаміка мовленнєвого повідомлення характеризується такими ситуативно-комунікативними показниками, як соціальні умови та сфера комунікації, комунікативні наміри і план, володіння інформацією, відношення до змісту інформації, до партнера по комунікації тощо. Кожне мовленнєве повідомлення являє собою суму корисної та редундантної (зайвої) інформації. У зв'язку з цим можна говорити про тема-рематичну прогресію повідомлення, згідно з якою «тема» охоплює вже відому інформацію, а «рема» містить нову, на яку той, що говорить, хоче привернути увагу слухачів. Звичайно, це обумовлює вибір конкретних фонетичних засобів: тембру голосу, артикуляції і інтонації, типу вимови (повного чи неповного стилів), темпу, що не може не позначитися на фонетичних характеристиках сегментних одиниць

«Рема» несе істотне комунікативне навантаження й привертає увагу слухача, що на фонетичному рівні приводить до чіткої артикуляції звуків, домінування повного типу вимови, відсутності кількісної та якісної редукції голосних і приголосних фонем, підвищення гучності, уповільнення темпу мовлення. Навпаки, «тема» містить велику кількість асимілятивних форм звукових сегментів, саме тут функціонує принцип економії артикуляційних зусиль, про яку писав ще А.Мартіне [5]. Свого часу І.А. Бодуен де Куртене розглядав економію як процес, протилежний потребам комунікації [1: 7]. У мові це проявляється у переважанні повного типу фонетичної реалізації на комунікативно важливих та наявності спрощених форм на малоінформативних ділянках.

На модифікації одиниць фонемного рівня впливає також такий фактор, як їх частотність у мовленнєвому потоці. В ході дослідження було встановлено, що найбільш істотним змінам підлягають передньоязикові приголосні незалежно від способу їх утворення – [t], [d], [z], [s], [ʃ], [n], [l]. За даними деяких дослідників звукової будови німецької мови питома вага елімінованих передньоязикових консонантів у спонтанному мовленні складає 80 % від загальної кількості

приголосних, які виявляють повну редукцію (випадіння) у мовленнєвому потоці. [1: 12].

3. З комунікативною динамікою тісно пов'язаний третій чинник, який сприяє звуковим модифікаціям у розмовній мові, а саме просодична структура мовленнєвого повідомлення. Якщо порівняти перший – комбінаторно-позиційний – і третій чинники, то останній є більш інформативним з точки зору варіативності одиниць сегментного рівня. Недаремно більшість сучасних досліджень в галузі сегментної фонетики спрямована на виявлення взаємодії між одиницями сегментного та супrasegmentного рівнів. До просодичної структури належать такі параметри, як:

- ритмічний, синтагматичний, фразовий та логічний наголос;
- мелодичне оформлення фрази;
- паузація;
- темп мовлення;
- позиція у мовленнєвому повідомленні.

У наголошеній позиції переважає повний тип реалізації приголосних. Так, наприклад, глухі зімкнено-вибухові [p], [t], [k] зберігають аспірацію та інтенсивність, їх довгота майже наближується до еталонної (тобто довготи ізольованих звуків). Для дзвінкх [b], [d] [g] характерна напівдзвінка реалізація на початку слова та складу, вони не підлягають спірантизації в інтервокальній позиції.

Під впливом наголосу глухі та дзвінкі спіранти [ʃ], [s], [z], [f], [v], [j], [ç] зберігають свої характерні ознаки, вимовляються інтенсивно й не підлягають впливу оточуючих голосних і приголосних.

Для наголошеної позиції також характерна редукція ненаголошених сонантних складів /en/, /em/, але не спостерігається перерозподілу складів у слові внаслідок злиття окремих форм, завдяки чому кількість складів у слові зберігається.

Якщо порівняти реалізацію приголосних під впливом синтагматичного та логічного наголосів з їх реалізацією в ізольованих складах і словах, то можна

помітити, що акцентна структура мовленнєвого повідомлення сприяє максимальному проявленню диференційних ознак тієї чи іншої фонемі, оскільки веде до збільшення артикуляційних зусиль та надмірно чіткого вимовляння консонантів.

В ненаголошених фрагментах, навпаки, мають місце істотні модифікації всіх груп приголосних, злиття суфіксів з кореневою морфемою, і, таким чином, перерозподіл складів у слові, що пов'язано з прискоренням темпу мовлення на ненаголошених ділянках, з ослабленням артикуляційної напруги та недбалим вимовлянням звукових сегментів в цій позиції.

Слід зазначити, що в розмовній мові, у порівнянні з літературною, існують набагато сильніші контрасти між наголошеними та ненаголошеними складами. Це призводить до більш значної варіативності всіх акустичних характеристик звуків в розмовній мові і, як наслідок, до певних проблем на перцептивному рівні (на рівні сприйняття мови) з боку іноземців, які, на відміну від носіїв мови, не завжди спроможні залучити для розуміння екстралінгвістичний контекст чи додаткові фонетичні характеристики мовленнєвого повідомлення.

В німецькій розмовній мові спостерігається кореляція між модифікаціями всіх груп приголосних та мелодичним оформленням повідомлення. Максимальній варіативності кількісних та якісних характеристик сприяє позиція рівного тону, оскільки рівний тон характерний, як правило, для менш важливих у комунікативно-прагматичному плані фрагментів. Навпаки, висхідно-низхідна інтонація виділяє кінцеву синтагму і не викликає істотних модифікацій консонантів. Питальна інтонація, яка має низхідно-висхідний характер, також не викликає суттєвої варіативності приголосних. Як правило, той, хто говорить, очікує відповідь, тому він уповільнює темп, наголошує фрагмент, до якого хоче привернути увагу і, звичайно, прагне до повного типу реалізації звукових сегментів.

Поряд з наголосом та мелодикою, слід виділити такий просодичний чинник, як паузи. З одного боку, можна вважати, що в розмовній мові, на відміну від літературної, більше пауз, але з другого, в розмовній мові досить важко виділити конкретні види пауз, як, наприклад, синтагматичну та кінцеву. Часто паузи в розмовній мові мають фізіологічний характер, вони також можуть бути заповненими

звуками, коли той, хто говорить, думає над подальшими словами. Інколи в розмовній мові може взагалі не бути пауз, в такому випадку членування мовного потоку здійснюється за рахунок зламу мелодики, наголосу і темпу [6: 85]. Якщо в літературній мові спостерігається подовження звукових сегментів перед паузами, то в розмовній мові подібної закономірності виявлено не було (за винятком заповнених пауз). Було встановлено лише зменшення інтенсивності глухих приголосних і сонантів в передпаузальній позиції.

Темп мови зумовлений ситуацією та характером висловлення і тісно пов'язаний із стилем мовлення. На відміну від літературної мови, де домінує повний стиль і темп більш повільний, в розмовній темп набагато швидший (до 320 складів на хвилину), через що окремі синтагми зливаються, виникає менше наголосів, вони слабше відрізняються один від одного силою, що веде до більш значних модифікацій диференційних ознак приголосних, ніж у літературній мові і знов таки ускладнює сприйняття мови на слух іноземцями, а інколи навіть й носіями мови, які належать до різних соціальних та вікових груп.

На модифікації приголосних фонем німецької мови впливає їх позиція у мовленнєвому повідомленні, але, на відміну від літературної мови, в розмовній мові цей просодичний параметр досить важко виділити, оскільки розмовні тексти не так чітко структуровані, як літературні, і в них переважають ритмічні групи та синтагми, а не повноцінні речення, як це має місце в літературних. Згідно з результатами експерименту, найменші модифікації приголосних спостерігаються в позиції абсолютного початку слова/ритмічної групи/синтагми, так як тому, хто говорить, необхідно зацікавити слухача, привернути його увагу до свого повідомлення, а це можливо лише за умови повної і чіткої реалізації звукових сегментів. Також мінімальна варіативність властива приголосним у кінці синтагми чи фрази, що обумовлено впливом синтагматичного чи фразового акценту. У середині синтагми або фрази, якщо уявлялось можливим виділити цю позицію, було виявлено максимальну варіативність кількісних та якісних ознак приголосних, тобто значне ослаблення інтенсивності та довготи всіх груп приголосних, озвончення глухих, ослаблення змички та спірантизація дзвінких зімкнено-вибухових, повна редукція високочастотних передньоязикових консонантів, випадіння кінцевого голосного /e/ і,

як наслідок, виникнення великої кількості сонантних складоносіїв, злиття складів та їх перерозподіл.

Таким чином, німецька розмовна мова сприяє значним модифікаціям кількісних та якісних характеристик приголосних, оскільки характеризується невимушеністю, прискореним темпом мовлення на комунікативно ненавантажених ділянках і певною недбалістю вимовляння звукових сегментів. Серед основних причин варіативності приголосних у мовленнєвому потоці, можна виділити комбінаторно-позиційні та просодичні чинники, а також комунікативну динаміку мовленнєвого повідомлення. Максимальні зміни диференційних ознак фонем спостерігаються під впливом просодичної структури та тісно пов'язаного з нею комунікативного навантаження. Це свідчить про вторинність комбінаторно-позиційних чинників по відношенню до просодичних.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гусева С.И. Фонетические характеристики консонантизма в разговорной речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1985. – 16 с.
2. Гусева С.И. Коммуникативная перспектива высказывания и реализация сегментных единиц (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Санкт-Петербургский гос. ун-т. – СПб., 2001. – 403 с.
3. Каспранский Р.Р. Теория реализации и проблема нормы в фонетике // Нормы реализации. Варьирование языковых средств. / Межвуз. сб. науч. тр. – Горький, 1984. – С. 72–83.
4. Лысенко Г.Л. Фонетическая вариативность слога в немецкой разговорной речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1982. – 22 с.

5. Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях: (Проблемы диахронической фонологии) / Пер. с франц. А.А.Зализняка. – М.: Иностранная литература, 1960. – 260 с.

6. Прокопова Л.І. Вступний курс фонетики німецької мови для вузів: Навч. посіб. – К.: Грамота, 2004. – 136 с.